

SUGU

TIINA KIRSS

Kas sugu on humanitaarteadustes rändav mõiste või ründav ja häiriv tegur puhtas analüüsis, kunstlikult ja poliitilise eesmärgiga tekitatud lisand või hälve, mille juured on feminismis ning mille viljad ilmnevad vaid identiteedipoliitikas? Viimased kolmkümmend aastat soouuringuid – mis algasid Põhja-Ameerikas ja Euroopas (eriti Prantsusmaal) feministlike liikumiste mõjuga akadeemilisele maailmale – on näidanud, et esimene hüpotees on nii täpsem kui ka õiglasem. 1990. aastate alguses, kui Eestis muretseti feminismi tontliku maalepääsemise üle, oli Põhja-Ameerika akadeemilises maailmas nais- uurimus kindlalt kanda kinnitanud nii humanitaar- kui ka sotsiaalteadustes, kas distsiplinaarse allüksuse, iseseisva osakonna või interdistsiplinaarse programmi näol. Esimese sissejuhatava üldkursuse jaoks ei olnud turul mitte käsitsi tipitud ja kopeeritud konspektidekimbud, vaid kümnekond õpikut ja kogumikku kommentaaride, viidete ning harjutustega (Boxer, Stimpson 1998; Kramarae, Spender 1992). Teadusliku uurimistöö tasandil on juba kakskümmend aastat peetud konverentsisarju, ajaloo alal näiteks iga kolme aasta tagant Kirde-Ameerikas toimuvad Berkshire'i nais-ajalooteemalised konverentsid (*Berkshire Conferences on Women's History*), kus esitatakse ettekandeid mitte ainult „naiste maailma” kuuluvatel teemadel (sünnituspoliitika, rolli- ja tööjaotus perekonnas, kõrgharidusele juurdepääsu pärssivad meditsiinilised ettekirjutused naiste jaoks, autoriõigused kirjutavatele naistele), vaid on vaetud ajaloo uurimuse põhiküsimusi, näiteks mis võiks juhtuda ajaloo periodiseerimisega siis, kui naised lülitada ajalookirjutuse vaatlusvälja.

Nais- ja soouurimus kui uute seletavate raamistike seadja ja metodoloogiline väljakutse jõudis akadeemilisse uurimisse erineva kiirusega, Inglismaal näiteks hiljem kui Ameerikas, Prantsusmaal ja Soomes (Lewis 1992; Katainen jt 2005). Konfliktide rohkust mõjutas kahtlemata arusaam, et tegemist ei olnud pelgalt uue probleemistiku ega uue metodoloogiaga, vaid põhimõttelisemate küsimustega, mis seadsid ohtu distsipliinide sisemise tasakaalu ja korra: kuidas oli seni olnud võimalik teaduslikke uurimusi läbi viia soo suhtes neutraalselt ehk siis sugu kui teadmisi kujundavat tegurit analüüsi mitte kaasates? Soolisuse ideoloogiad, need, mis määratlevad ka teadusharusid ja nende uurimisobjekte maskuliinsete ja feminiinsete metafooride kaudu, kanduvad üle ühiskonnaelu vormidesse ning on nendega dialektilises suhtes (Keller 1985, 2001). Soouurimuse kujunemine tähendas põhimõttelist epistemoloogilist ohtu, radikaalset filosoofilis-metodoloogilist kriitikat, mitte ainult empiirilist avardumist (Schiebinger 1989; Lloyd 1984; Gilligan 1982; Fausto-Sterling 1992, 2000; Haraway 1989). Kuid ka empiirilised arhiivipõhised uurimistulemused, eriti ajaloo alal näitasid, et naisuurimus ei olnud tagasihoidlik pildi retušeerimine, puuduva osa täiendav juurdekirjutamine, vaid et see muutis kogupilti, ka mehe käsitlust endastmõistetava inimtäiuse mõõdupuu asemel soolisustatud olevusena. Tegelikult polnud võimalik uuri-

da ei inimest sooneutraalselt ega naisi ja mehi eraldi, vaid soolisustatud ühiskondlike suhteid (Davis 1976; Dauphin jt 1986). Et empiirilisele uurimusele kaasnesid ja järgnesid tõhusad historiograafilised poleemikad, mis toimusid samaaegselt rassi- ning etniliste erinevustega, muutus võimatuks tühistada soouurimust kui järjekordset mööduvat moenähtust.

Teoreetiliselt ja metodoloogiliselt küpsedes sattus soouurimus dialoogi laiemate mõttevoolude ja koolkondadega. Olulisim neist oli kokkupuude (või kokkupõrge) poststrukturealismiga, eriti selliste mõtlejatega nagu Jacques Derrida ja Michel Foucault, kelle huvikeskmes olid mõiste *erinevus* ja võim selle diskursiivses väljendumises. Foucault väidab, et subjektsus ei ole kaasasündinud, vaid on diskursiivsuse avaldus, nende mõistesõrestike tulemus, mis määratlevad pidevalt inimeste identiteeti ühiskonnas, kehtestades nähtavuse ja nähtamatuse võrgustikke, mis kirjutavad ette, mida me tohime öelda ja teha, ning kuidas tuleme toime nähtamatu ning keelatudga. Soouurimusele pakkus Foucault' teooria lähenemismurki analüüsivaks võimu, diskursuse ja seksuaalsuse suhtestatust (Cavallaro 2003; Foucault 1976). Küll aga on ettevaatlikuks teinud soolise erinevuse vähene osakaal Foucault' mõtlemises üleüldse, mis võib ähmastada sugudevahelise ebavõrdsuse olemasolu sotsiaalsetes struktuurides (Bartky 1988). Tundus, et Derrida radikaalne nominalism, tema väide, et kategooriad ja mõisted nagu *naine* ei püsi paigal, vaid on fluüidsed, veelgi enam, et *naine* eksisteerib vaid *erinevuse* võtmes (kui *différance*), pakub emantsipeeruva võimaluse dekonstruktsiooni kaudu end lahti harutada mitmetest ideoloogilistest kammitsatest: „Kui 'naine' ei eksisteeri, siis avaneb rida semantilisi kuristikke, mille kaudu naissoost subjekt võib langeda puhta tekstuaalsuse varjuriiki” (Meredith 2005: 42; Derrida 1967, 1972). See vabadus võib aga olla petlik ning dekonstruktsioon kui dekonstruktiivne praksis iseenesest ei lahusta (ega nii mõnegi arvates oluliselt isegi ei murenda) ühiskondlike struktuure nende ideoloogilises siduduses ega materiaalses konkreetsuses, neid struktuure, mis väidetavasti on sajandeid ahistanud ning rõhunud nii mehi kui ka naisi (Deutscher 1997; Cavallaro 2003). Nähes neid ohtusid, pakub Julia Kristeva teooria „kõnelevast subjektist” korrektsiooni derridaliku dekonstruktsiooni liialdustele. Mis on need jõud, mis destabiliseerivad keelelist korda ning mis omakorda seletavad murranguid, muudatusi ning muundumisi sotsiaalses struktuuris? Võimalusi selleks leidub lacanliku arusaamise poolt välistatud keelelises dimensioonis, mida Kristeva määratleb poeetilis-semiootiliseks, ning mis on tihedalt seotud lapse ja ema kõige varasema kehalise koosluse ning sellest tuleneva kogemusega. Kristeva kritiseerib Derridad liiga monoliitse, ebapiisavalt heterogeense subjekti mõiste eest, väites, et Derrida ei käsitle keele sotsiaalset toimimist (Kristeva 1974; Cavallaro 2003). Küll aga on Kristeva enda teooriates vastukäivusi: Kolmanda Maaailma feministlikud mõtlejad on talle teravalt ette heitnud, et ta ei pääse läänemaailma naise kogemusest kui lähtekohast ja möödupuust: kuidas ta võtab julguse otsustada, millised on need sarnasused ja erinevused seespool sotsiaalset määratlust *naine*, mis tasuvad rõhutamist (Spivak 1996)? Teiseks, kui ta lubab kategooriale *naine* fluüidsuse, siis sulgeb ta tähenduste lõputu mängu teistel kontseptuaalsetel tasanditel, essentsialiseerides näiteks mõistet *ema* (Meredith 2005; Cavallaro 2003).

Teise olulise paradigmana suhestus soouurimus psühhoanalüüsiga (eriti Prantsusmaal, pikkamööda ka angloameerika kontekstis; vt Kofman 1985;

Chodorow 1978; Irigaray 1977, 1984; Kristeva 1984; Mitchell 1975, 2001; Benjamin 1988) ning (post)marksismiga (eriti briti soouuringutes; Rubin 1996). Nii poststrukturealistlik kui ka psühhoanalüütiline raamistik sundis peale mõtlemise subjekti ja keele probleemide kaudu. Louis Althusseri seletus ideoloogiast kui mitte alati eristatud, vaid vähemalt osaliselt teadvustamata ehk alateadliku struktuuristikust ja ka tema lacanlik Freudi tõlgendus pakkusid kasulikke lähenemisnurki mõistmaks, kuidas indiviid tunnistab oma kohta ideoloogias ning kuidas ideoloogiat põlistatakse. Kuigi ei Althusser ega Lacan ei keskendunud otseselt soolistele erinevustele, olid nende analüüsid ja seletused laiendatavad sooliste erinevuste ja ideoloogiate küsimusele (Thornham 2000). Millel põhineb erinevus ja selle representeerimine? Millised on erinevuste tüübid? Kuidas suhestuvad keeles ja ühiskonnas omavahel erinevad erinevused, oli ehk esimene sõlmküsimuste kobar, mis pingestas soouurimusi ja sugugi mitte ainult teoreetilisel pinnal. Et need küsimused olid nii põhimõttelised, võõristades lõplikke ning ammendavaid seletusi, on näha asjaolust, et isegi kanooniliseks kujunenud erinevaid kultuure uurinud mõtlejad (nagu Pierre Bourdieu) väljendasid imestust ja muret: millest tuleneb, et soerinevuste ideoloogiline kehtestamine ühiskonnas on niivõrd püsiv, nii vähe allutatud ajaloolistele muutustele? Suurte ühiskondlike muutuste taustal tõusetuvad hoiatused, hirmud ja ähvardused sooliste erinevuste ähmastumise ja sugudevaheliste võimusuhte ümberpööramise ees, justkui sümboliseerides ühiskonna korrastatust tervikuna: kui muutuvad soorollid, siis muutub ühiskonna põhi (Bourdieu 2005; Lerner 1986). Erinevuse ja selle juurte seletamine, olgu sotsiaalse konstrueerimise või kaasasündinud geneetilise programmi, olemuse või inherentse sättumusena, on jätkuvalt vaidlusalune küsimus. Analüüsides, mis rõhutavad sugude sotsiaalset konstruktsiooni – väites, et naiste ning meestena mitte ei sünnita, vaid kujunetakse nendeks –, jälitatakse essentsialismi tonte. Judith Butleri mõjusad, filosoofiliselt nõudlikud, kuid selged käsitlused soolisuse performatiivsusest jõuavad radikaalse järelduseni, et bioloogilist sugu ei ole võimalik neutraalselt isegi nimetada – *sex* on osa *gender*'it kujundavatest sotsiaalsetest konstruktsioonidest, mitte *gender*'i bioloogiline alus. Kui soolisus on esituslik (performatiivne), ajalooliselt muutuv, lubades üksikisikule palju mänguruumi oma labiilse identiteedi ehitamisel mitmete erinevuste sünergiale, siis sotsiaalne kontekst kontrollib ometi identiteetide esitust regulatiivsete normide kaudu, mis toodavad subjekti kui sellise (Butler 1990, 1993). Järgides Foucault'd, on tegusus (*agency*) Butleri järgi võimalik vaid regulatiivsete normide piires: enesemääratlemine subjektina, ka vastandumine olemasolevale korrale tähendab diskursiivsel väljal olevate võimaluste kordamist muutustega (Butler 1993). „Kehauurimus” on ühtlasi mõjutanud subjektkriitikat soolisest aspektist, tuues kõnesse keha ning seades küsimuse alla lääne filosoofilist traditsiooni läbiva soolisustatud binaarsuse: naised ja keha, mehed ja vaim (Schiebinger 2000; Lloyd 1984; Noble 1992; Tuana 1993; Grosz 1994).

Ent kuigi sündiv soouurimus oli akadeemiliste struktuuride ja ringkondade suhtes heteronoomne, kutsudes esile uusi empiirilisi uurimusi ja taotleades „teadmiste tootmise ideoloogia” kriitilist uuendamist, siis arenes ta ka ise vaid läbi erimeelsuste ja sisekonfliktide. Kui 1980. aastate teisel poolel teadvustus naisuuringutega tegelevate teadlaste hulgas esinevate erinevuste ehk erinevuste paljususe problemaatika – tõdemus, et soolised, rassilised, vanuseli-

sed jm erinevusmääratlused ei ole omavahel lihtsalt ühendatavad ega nende kaastoime piiritletav (Spelman 1988), siis debatid erinevuste puuduliku kaasamise, ühe või teise tasandi välja jätmise arvel viisid sageli ummikseisu. Tuli oodata uurimusi, mis olid sama-aegselt kontseptuaalselt ning empiirilisel adekvaatsed, kus erinevuste omavaheline suhtestumine ületas nominaalse simultaansuse ja inklusiivsuse (Spelman 1988; Canning 1997). Avalikus diskussioonis, eriti Ameerikas 1980. aastate teise poole poliitilise korrektsuse vaidluste ajal, oli ka programmilisi salvamisi, mis osutasid identiteedipoliitika kehtestamisele ülikoolides ja akadeemilistes struktuurides ning küsimusele, kas kõik erinevused on omavahel võrdsed.

Kuigi ajalooteaduses oli soolisustatud uurimisobjekt tõstatatud palju varem, asuti 1990. aastate alguses ühe olulise problemaatika sügavama selgeksrääkimise juurde: kas on täpsem, avaram ja uurimuslikult tulemuslikum rääkida naistest või soost (Kelly 1986, 2002; Riley 1988)? Selle nihkega analüütilistes kategooriates mitte ainult ei üritatud kaasata mehi ja mehelikkuse uurimist (pöörates ümber feministliku üleskutse, „kui mehed juba on, siis olgu naised ka”, öeldes selle asemel „nüüd oleme uurinud naisi, aga vaatleme tasakaaluks ka mehi”), vaid teadvustati, et ka naiste sotsiaalseid rolle, tegusust ja tegevusi ei olegi võimalik eraldi uurida, olgugi et nende traditsiooniliseks kujunenud mahavaikimine ja väljajätmine kutsus esile kompensatoorseid ainurõhutamist. Ajaloolased Joan Scott ja Natalie Zemon Davis väitsid oma põhjapanevates artiklites, et naisajaloo analüüsiobjektiks peaks olema sugude sotsiaalne vahekord, mis omakorda toimib mitte isolatsioonis, vaid mitmete sotsiaalsete erinevuste väljal. Nii olevat juba varemgi taibatud – heades, kuid unustatud majandusajaloouurimustes XX sajandi esimesest poolst, nagu Davis ühes oma klassikaks kujunenud artiklis väidab (Davis 1976). Scotti argument soo kategooria kaitseks tugineb ka poststrukturealistlikele arusaamadete erinevusest: „Jutt ei ole enam sellest, mis meeste ja naistega juhtus ja kuidas nad sellele reageerisid, vaid sellest, kuidas „naine” ja „mees” on olnud identiteedikategooriatena määratletud ning kuidas nende kategooriate tähendusi on konstrueeritud” (Scott 1988). Selle nihkega ühe soo kompensatoorse ja tervikpilti integreerida püüdleva uurimuse juurest *gender*’i kui analüütilise kategooria kasutamisele tähendas omakorda, et *gender*’ist lähtuvaid uurimistulemusi oli juba palju raskem ignoreerida ja perifeeriasse tõrjuda, kuna meeste ja naiste erinevad panused olid juba ette kaasatud. Nagu märgib lakooniliselt Jane Lewis, osutades Leonore Davidoffi ja Catherine Halli 1986. aastal ilmunud uurimusele inglise keskklassi perekonnast: „Liikudes avaliku-privaatse lõhest kaugemale, ning käsitledes soolisust klassisüsteemi moodustamisel, näitasid nad, et sellise keskklassi mehe karjäär, kes tahtis ärimaailmas kellekski saada, on mõistetamatu, ilma et ühtlasi räägitaks tema eraelus toimunud perekondlikest, naiste poolt ülal hoitud tugivõrkudest. Neisse tugivõrkudesse oli mees tugevasti köidetud ja need kindlustasid tema tõusu avalikus sfääris” (Lewis 1992: 158; Davidoff, Hall 1986).

Nagu see näide tunnistab, võttis juba 1980. aastate lõpus, seda eriti anglo-ameerika teadusilmas, maad kolmaski uurimisproblemaatika: avaliku ja privaatsfääri vahel toimivad soolisustatud sotsiaalsed protsessid. Kuidas jaotus sotsiaalne ruum ning sellega seonduvad tegevused? Millest tulenes nii naiste kui ka meeste tegusus, kuivõrd oli võimalik piire ületada, kategooriaid kombineerida ja segada? Carroll Smith-Rosenberg sai kuulsaks oma hüpoteesiga

naiste ja meeste sotsiaalsete maailmade eraldatusest, mille ta püstitas eriti naiste päevikute ja erakirjade lugemise najal: XIX sajandi keskklassi patriarhaalne ning androtsentriline ühiskonnakorraldus toimis tänu sfääride eraldatusele, kusjuures privaatsfäär sõltus majanduspoliitiliselt avalikus sfääris töötavatest meestest ning naiste eraldi maailm oli seesmiselt nüansseeritud ja rikas naiste omavaheliste suhete ning toetusvõrkude poolt (Smith-Rosenberg 1985). Avaliku ja privaatsfääri uurimine viis paratamatult Jürgen Habermasi kriitilisele tõlgendamisele (Landes 1998; Benhabib 1998) ja interdistsiplinaarsele dialoogile antropoloogidega *Lebenswelt*'i (eluilma) mõiste ümber (Di Leonardo 1991; Ortner 1974, 1996). Nii Joan B. Landes (1988) oma uurimuses XVII sajandi Prantsusmaa salongielust, Natalie Zemon Davis (1975) oma töödes XVI sajandi naisajaloost kui ka Luisa Passerini (1987) oma monograafias fašismiaegse Itaalia töölisnaiste suulisest ajaloost jõuavad järeldusele, et avaliku-privaatse dihhotoomia nõuab kompleksset võimuvahetust, diskursiivsete vormide ja vastupanuviiside uurimist (Scott, Keates 2004; Gal 2004; Zerilli 2005).

Kuhu on jõutud XXI sajandi esimese kümnendi lõpuks akadeemilises soouurimuses? Kolme eespool kirjeldatud põhilist probleemiringi – erinevused, nende juured ja koosmäng; *naised* vs. *sugu* analüütiliste kategooriate ja metodoloogilise lähtekohana; avaliku ja privaatsfääri soolisuse küsimus – pole kaugeltki lahendatud ega ka ammendatud. Seletavate raamistike ehk teooria tase on need kolm probleemi endiselt pingestavad ja vajavad konkreetse uurimistöo puhul ikka ja jälle läbi kaalumist. Vaieldavalt võiks ka soouurimuslikku eriala piiritleda, andes palju suuremat osakaalu seksuaalsusele ning kehalisusele, mida õigustaks omakorda asjaolu, et ehk olulisimad teoreetilised panused ja kriitikad viimase kümne aasta jooksul on tulnud *queer theory* (homoseksuaalsuse uuringute) suunast. Siinse artikli valikud on tingitud kaalutlusest, et kriitika mõistmine ning mitte selle ennatlik tembeldamine poliitiliseks ega äärmuslikuks nõuab distsipliinajaloolist taustatundlikkust, kus on olnud keskmis *erinevuse/erinevuste*, soo kui analüütilise kategooria, ning sotsiaalsete sfääride lähenemisnurga probleemid. Ühtlasi nõuab rõhutamist enesepositsioneerimine kui soouurimuse retoorika oluline aspekt. Enese kui uurija asetamine identiteedikardile, mis sageli võtab teadusartiklis autobiograafilise sissejuhatuse vormi, koos autori poolt vajalikeks peetavate erinevustunnuste nimetamisega ei ole enamikul juhtudest mööndus poliitilisele korrektsusele, vaid osutamine metodoloogilisele põhimõttele: uurija ei saa olla neutraalne ehk objektiivne, vaid teadmised on paratamatult positsioneeritud. Seega võib uurija olla erineva määrani aus oma asendi suhtes, teadvustades oma lähtekohtade, piiride, isegi silmaklappide mõju oma uurimisobjekti ja teema suhtes.

Pidevalt täiendatakse naisliikumiste ajalugusid ülemaailmsetes, regionaalsetes nagu ka väga lokaalsetes aspektides, kirjutatakse naisliikumiste aktiivsete tegelaste elulugusid ja uuritakse nende strateegilisi valikuid oma eesmärkide saavutamisel (Offen 2000; Paletschek, Pietrow-Ennker 2004). On jõutud suuremate sünteesideni, näiteks on Prantsusmaal valminud viiekõiteline naiste ajalugu Lääne-Euroopas (Duby, Perrot 1987–1992). Samuti on koostatud mitmeid rahvusvahelise haardega kogumikke, seda näiteks ajaloouurimuses (Medick, Trepp 1998; Montgomery, Collette 2002), kirjandusteaduses (Gnüg, Möhrmann 1999) või filosoofias (Howells 2004). Vaieldamatult on suu-

renenud huvi meeste soolisustatuse vastu ja meesuurimus on kujunenud omaette aladistsipliiniks, mis pole enam pelgalt reaktsioon naisuurimuse ühekülgsele, nagu alguses arvati (Weeks 1985; Brod 1987; Murphy 2004). Üks põnevamaid arenguid meesuurimuses on teemaks võtnud sõjapidamise, püüdes kaardistada näiteks meeste siseelu sõjapäevikute ja kirjade kaudu või haavatud, sandistatud ehk hälbeline mehe sotsiaalset tähendust (Hagemann, Förster 2006; Hagemann, Schüler-Springorum 2003; Wingfield; Bucur 2006; Braudy 2005; Killen 2006; Gilman 1991). Teoreetilises plaanis on võimsalt esile tulnud ja kiiresti arenenud seksuaalorientatsioonile kui erinevustegurile rajatud valdkond, nn *queer theory*, mis koos rassierinevuse küsimuse püstitanud mustanahaliste feministliku liikumisega (*black feminist movement*) on jõuliselt meelde tuletanud erinevuste vastastikku võimendavaid mõjusid, mis võivad suurendada, harva aga leevendada teatud sotsiaalsete gruppide allasurutust (Sedgwick 1990).

Üldisemalt on viimase kümnendi jooksul, eriti ajaloo uurimises, kirjandusteades, folkloristikas ja filmi- ning popkultuuri uuringutes märgata üha kiirenevat globaliseerumist. Mitme perioodilise juhtväljaande (Journal of Women's History, Gender & Society, Signs, Hypatia, European Journal of Women's Studies) sisukorrad on muutunud geograafiliselt aina kirjumaks: teemadel, mille keskpunkt on Aafrikas, Hiinas või Vietnamis, kirjutatakse sama sageli (või isegi sagedamini) kui Euroopas või Põhja-Ameerikas toimuvast. Postkolonialismi uuringutes on eriti Gayatri Chakravorty Spivak ja Chandra Talpade Mohanty rõhutanud soolise erinevuse olulisust ja paradoksaalsust kolonialismi kontekstis, kus väljast ja ülalt tulenev surve emantsipeerida naise brutaalseina tundvatest traditsioonilistest tavadest võib tekitada uusi vastupanuvõimalusi just nendesamade tavade kaudu. Kui 1990. aastate alguses jälgis naisuurimus pingsalt naiste representeerimist reklaamplakatil, anima- ja mängufilmides ning muusikavideotes, siis peatselt astus Interneti kasutamise soolisustatus kärmelt nende kõrvale, olgu siis pornograafia või seksuaalse vägivalla vastu võitlemise eesmärgil või juhtides tähelepanu uutele meediatele, mille kaudu soolisustatud sõnumid tarbija valikuid mõjutavad ja laste hoiakuid ning huvitegevuse eelistusi suunavad. Üha suuremat tähelepanu pälvis soouringutes keha kategooria (nii „naine” ja „mehe” keha kui ka metafoorsena kujutletud kollektiivne kehand [Berry 1995]), millega on kaasnenud (eesti keelde kohmakalt kohanduvad) terminid nagu „kehastatud subjektiivsus” (*embodied subjectivity*) ning uued ristedistsiplinaarsed moodustised nagu *Embodiment Studies* (vt Price 1999). Kui 1970.–1980. aastate uurimisproblemaatika käsitles rohkem reproduktiivsusega seonduvaid küsimusi ja sotsiaalset kontrolli naise keha üle, siis 1990. aastate pärand on keskendumine vägivallale. Selles valdkonnas on olulise panuse andnud Joan DeJean oma 2003. aastal avaldatud artikliga, mis tuletab meelde, et naise esitamist vägivallaohvrina tuleks käsitleda kõrvuti naise kujutlemisega vägivalla toimepanijana (DeJean 2003), ning Phyllis Chesler, kelle raamat „Naiste hoolimatus naistest” (2003) osutab ühele feministliku mõtte kõige hellemale probleemile – kuidas naised mitte ainult ei hälbi käitumast soolise solidaarsuse aluselt, vaid toimivad teinekord aktiivselt selle vastu. Teisalt on viimastel aastatel märgata soouringutes selgelt pöörded indiviidi kui subjekti uurimisest tagasi sotsiaalsete vahekordade analüüsi juurde, andes indiviidile uurimisobjektina tagasi tema ühiskondlikud juured, nagu pere-

kond ja teised inimkooslused (sõpruskonnad, klubid jt), kus soolisustatus on möödapääsmatult kujundav, kuigi mitte ainumäärav erinevustegur (Burton 2003; Sarti 2002). Siin on aga oluliseks taustaks üha kiiremini paisuv kultuuriliste representatsioonide analüüs ning soo kui ühe erinevusteguri tähtis roll representatsioonide tekkes, levikus ja taastootmises. Eriti rohkelt on sellest vaatenurgast uurimusi kirjutatud tänapäeva popkultuuri uuringute valdkonnas, *kultuuri- ja meediateaduste* rubriikide all, mis on mitmeti sümptomaatiline ning nõuaks eraldiseisvat arutelu post- (ehk post-post-) modernismi kontekstis.

Kuivõrd kehtib soouurimuses distsiplinaarsus, kuivõrd distsipliinidevahelisus – kaardistamata vahemaadel liikumine –, kuivõrd tõeline interdistsiplinaarsus, kus erinevatest distsiplinaarsetest meetodikatest tulenevad lähenedised täiendavad ja võimendavad teineteist? Kuidas on uurimismaastik – eriti humanitaarteaduste uurimisprobleemide niikumine – järginud poliitilisi muudatusi nii akadeemilistes ringkondades kui ka väljaspool akadeemilisi struktuure? Seda kõike on väga raske hinnata. Kuid see, et on vaja üha suuremat pingutust eristamiseks publikatsioonitultvast püsiväärtuslikku kunstlikult paisutatust ja žargoonirohkkest ning läbimõtlemata identiteedipoliitikatest ei ole kindlasti soouurimust iseloomustav probleem, vaid teadusmaailma üldisemalt tabanud krooniline haigus.

Lõpetuseks on oluline osutada soouurimuse uute ja püsisuunitluste kontekstis neljale põhiimpulsile ehk püüdlusele, mis on olnud nii viimasel ajal kui varemgi kõige olulisemate uurimistulemuste lätteks. Esiteks on otsitud ja avastatud unustatud allikaid – eriti naistekeskses soouurimuses, kus rekuperaatiivne suund on olnud väga tugev. Teiseks on rakendatud kanooniliste tekstide nn vastulugemist või ülelugemist, millest on johtunud, olenevalt julguseastmest ja tundlikust silmast, ka viljakad „vastukarvalugemised”. Filosoofia valdkonnas on just sellised ülelugemised, eriti antiikaja filosoofiliste tekstide näitel, moodustanud suure osa uuematest töödest (näiteks ajakirja Hypatia viimases kahes aastakäigus). Kolmandaks on soouurimuse kõige radikaalsemaid (sõna algtähenduses, „juurteni minevaid”) tulemusi pakkunud „teadmiste tootmise ideoloogia” kriitilised analüüsid. Ehk kõige väljakutsuvamad nende seast on viimasel kahel kümnendil olnud füüsiku ja teadusfilosoofi Evelyn Fox Kelleri teosed, milles ta mõtestab lääne teadusetegemise filosoofilisi aluseid ning selle alustekstides (nagu Francis Baconi kirjutised XVII sajandist) esineva metafoorika soolisustatust. Seda tundlikku analüüsi on Keller laiendanud tänapäeva füüsika, geneetika ja rakubioloogia valdkondadesse (Keller 2001, 2002). Neljandaks ja viimaseks tuleks soouurimuse eesmärkide seast esile tuua seda utopilist paradoksaalsust, et kui soouurimus on õnnestunud, siis on ta humanitaarteaduste metodoloogiasse (mitte ainult lööksõnadena oskuskeelde) nii tugevasti juurdunud, et ta on endastmõistetavalt vaateväljal olemas, mitte enam nähtamatult, vaid teadlikult ja nähtavalt assimileerituna. Ühiskonna, tema tekstide ning struktuuride uurimine peaks olema muutunud nii sooteadlikuks, et enam ei oleks võimalik sookategooria tähtsust mitte märgata. Kuid ka kõige optimistlikumail vaatelejal on praegu siiski mulje, et see aeg ei ole veel kätte jõudnud.

Kirjandus

- Bartky, S. 1988. Foucault, Femininity, and the Modernization of Patriarchal Power. – *Feminism and Foucault: Reflections on Resistance*. Ed. by I. Diamond, L. Quinby. Boston: Northeastern University Press.
- Bartky, S. 1990. *Femininity and Domination*. New York: Routledge.
- Benhabib, S. 1998. Models of Public Space: Hannah Arendt, the Liberal Tradition, and Jürgen Habermas. – *Feminism: The Public and the Private*. Oxford Readings in Feminism. Ed. by J. B. Landes. Oxford: Oxford University Press, lk 65–99.
- Benjamin, J. 1988. *The Bonds of Love. Psychoanalysis, Feminism, and the Problems of Domination*. New York: Pantheon.
- Berry, E. (ed.) 1995. *Postcommunism and the Body Politic*. New York–London: New York University Press.
- Boxer, M., Stimpson, C. 1998. *When Women Ask the Questions. Creating Women's Studies in America*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Bourdieu, P. 2005. *Meeste domineerimine*. Tallinn: Varrak.
- Braudy, L. 2005. *From Chivalry to Terrorism. War and the Changing Nature of Masculinity*. New York: Vintage.
- Brod, H. 1987. *The Making of Masculinities. The View from Men's Studies*. London: Allen and Unwin.
- Burton, A. 2003. *Dwelling in the Archive. Women Writing House, Home, and History in Late Colonial India*. Oxford: Oxford University Press.
- Butler, J. 1990. *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- Butler, J. 1993. *Bodies that Matter. On the Discursive Limits of Sex*. New York: Routledge.
- Canning, K. 1997. *Feminist History after the Linguistic Turn*. – B. Laslett, R.-E. Joeres, M. J. Maynes, E. B. Higginbotham, J. Baker-Newton. *History and Theory: Feminist Research, Debates, Contestations*. Chicago: University of Chicago Press.
- Cavallaro, D. 2003. *French Feminist Theory*. New York: Continuum.
- Chesler, P. 2003. *Women's Inhumanity to Women*. New York: Nation Books.
- Chodorow, N. 1978. *The Reproduction of Mothering. Psychoanalysis and the Sociology of Gender*. Berkeley: University of California Press.
- Dauphin, C. jt. 1986. *Culture et pouvoir des femmes. Essais d'historiographie*. – *Annales: Economies, sociétés, civilisations*, nr 2, lk 271–293.
- Davidoff, L., Hall, C. 1986. *Family Fortunes*. London: Hutchinson.
- Davis, N. Z. 1975. *Women on Top*. – *Society and Culture in Early Modern France*. Stanford: Stanford University Press.
- Davis, N. Z. 1976. *Women's History in Transition: The European Case*. – *Feminist Studies*, kd 3, nr 3/4, lk 83–103.
- DeJean, J. 2003. *Violent Women and Violence Against Women: Representing the „Strong” Woman in Early Modern France*. – *Signs*, kd 29, nr 1, lk 117–147.
- Derrida, J. 1967. *La voix et le phénomène. Introduction au problème du signe dans la phénoménologie de Husserl*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Derrida, J. 1972. *Positions. Entretiens avec Henri Ronse, Julia Kristeva, Jean-Louis Houdebine, Guy Scarpetta*. Paris: Les Éditions de Minuit.

- Deutscher, P. 1997. *Yielding Gender. Feminism, Deconstruction, and the History of Philosophy*. New York: Routledge.
- Di Leonardo, M. 1991. *Gender at the Crossroads of Knowledge. Feminist Anthropology in the Postmodern Era*. Berkeley: University of California Press.
- Duby, G., Perrot, M. (dirs.) 1987–1992. *Histoire des femmes en Occident*. 1.–5. Paris: Perrin.
- Fausto-Sterling, A. 1992. *Myths of Gender: Biological Theories of Women and Men*. New York: Basic Books.
- Fausto-Sterling, A. 2000. *Sexing the Body. Gender Politica and the Construction of Sexuality*. New York: Basic Books.
- Foucault, M. 1976. *Histoire de la sexualité I. La volonté de Savoir*. Paris: Gallimard.
- Gal, S. 2004. *A Semiotics of the Public/Private Distinction. – Going Public. Feminism and Shifting Boundaries of the Private Sphere*. Ed. by J. W. Scott, D. Keates. Urbana: University of Illinois Press.
- Gilligan, C. 1982. In *A Different Voice. Psychological Theory and Women's Development*. Cambridge: Harvard University Press.
- Gilman, S. 1991. *The Jew's Body*. New York: Routledge.
- Gnüg, H., Möhrmann, R. 1999. *Frauen Literaturgeschichte. Schreibende Frauen vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Stuttgart: J. B. Metzler.
- Grosz, E. 1994. *Volatile Bodies. Toward a Corporeal Feminism*. Bloomington: Indiana University Press.
- Hagemann, K., Förster, S. 2006. *Militärischen Erinnerungskultur. Soldaten im Spiegel von Biographien, Memoiren, und Selbstzeugnisse*. Paderborn: Ferdinand Schöningh.
- Hagemann, K., Schüler-Springorum, S. 2003. *Home/Front: The Military War, and Gender in 20th Century Germany*. Oxford: Berg.
- Haraway, D. 1989. *Primate Visions. Gender, Race, and Nature in the World of Modern Science*. New York: Routledge.
- Howells, C. 2004. *French Women Philosophers. A Contemporary Reader*. London–New York: Routledge.
- Irigaray, L. 1977. *Ce sexe qui n'en est pas un*. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Irigaray, L. 1984. *Éthique de la différence sexuelle*. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Katainen, E., Kinnunen, T., Packalen, E., Tuomala, S. (toim) 2005. *Oma pöytä. Naiset historiankirjoittajina Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Keller, E. F. 1985. *Reflections on Gender and Science*. New Haven: Yale University Press.
- Keller, E. F. 2001. *Mõtisklusi soost ja teadusest*. Tlk M. Hinrikus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Keller, E. F. 2002. *Making Sense of Life. Explaining Biological Development with Models, Metaphors, and Machines*. Boston: Harvard University Press.
- Kelly, J. 1986. *Women, History, and Theory. The Essays of Joan Kelly*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Kelly, J. 2002. *Kas naistel oli renessanss? – Ariadne Lõng*, nr 1/2, lk 104–123.
- Killen, A. 2006. *Berlin Electropolis. Shock, Nerves, and German Modernity*. Los Angeles: University of California Press.

- Kofman, S. 1985. *The Enigma of Woman. Woman in Freud's Writings*. Trans. S. Porter. New York: Cornell University Press.
- Kramarae, C., Spender, D. (eds.) 1992. *The Knowledge Explosion. Generations of Feminist Scholarship*. New York: Athene Series, Teachers College Press.
- Kristeva, J. 1974. *La révolution du langage poétique*. Paris: Seuil.
- Kristeva, J. 1984. *Histoires d'amour*. Paris: Denoël.
- Landes, J. B. 1988. *Women and the Public Sphere in the Age of the French Revolution*. Ithaca: Cornell University Press.
- Landes, J. B. (ed.) 1998. *Feminism the Public and Private*. Oxford: Oxford University Press.
- Lerner, G. 1986. *The Creation of Patriarchy*. Oxford: Oxford University Press.
- Lewis, J. 1992. *Women's History, Gender History, and Feminist Politics*. – *The Knowledge Explosion. Generations of Feminist Scholarship*. Ed. by C. Kramarae, D. Spender. New York: Teachers' College Press, lk 154–161.
- Lloyd, G. 1984. *The Man of Reason. 'Male' and 'Female' in Western Philosophy*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Medick, H., Trepp, A.-C. 1998. *Geschlechtergeschichte und Allgemeine Geschichte*. Göttingen: Wallstein.
- Meredith, F. 2005 *Experiencing the Postmetaphysical Self. Between Hermeneutics and Deconstruction*. London: Palgrave Macmillan.
- Mitchell, J. 1975. *Psychoanalysis and Feminism*. Harmondsworth: Penguin.
- Mitchell, J. 2001. *Psychoanalysis and feminism at the millennium*. – *Feminist Consequences. Theory for the New Century*. Ed. by E. Bronfen, M. Kavka. New York: Columbia University Press, lk 3–17.
- Montgomery, F., Collette, C. 2002. *The European Women's History Reader*. London–New York: Routledge.
- Murphy, P. 2004. *Feminism & Masculinities*. Oxford: Oxford University Press.
- Noble, D. A. 1992. *World Without Women: The Christian Clerical Culture of Western Science*. New York: Knopf.
- Offen, K. 2000. *European Feminisms. A Political History 1700–1950*. Stanford: Stanford University Press.
- Ortner, S. 1974. *Is Female to Male as Nature is to Culture? – Women, Culture, and Society*. Ed. by M. Rosaldo, L. Lamphere. Stanford: Stanford University Press, lk 67–87.
- Ortner, S. 1996. *Making Gender. The Politics and Erotics of Culture*. Boston: Beacon Press.
- Paletschek, S., Pietrow-Ennker, B. (eds.) 2004. *Women's Emancipation Movements in the 19th Century*. Stanford: Stanford University Press.
- Passerini, L. 1987. *Fascism in Popular Memory. The Cultural Experience of the Turin Working Class*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Price, J. 1999. *Feminist Theory and the Body: A Reader*. London: Routledge.
- Riley, D. 1988. *Am I That Name? Feminism and the Category of 'Women' in History*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Rosenberg, K. E., Howard, J. A. 2008. *Finding Feminist Sociology: A Review Essay*. – *Signs*, kd 33, nr 3, lk 675–696.
- Rubin, G. 1996 [1975]. *The Traffic in Women. Notes on the 'Political Economy' of Sex*. – *Feminism & History*. Ed. by J. W. Scott. Oxford: Oxford University Press, lk 105–152.

- Sarti, R. 2002. *Europe at Home. Family and Material Culture 1500–1800*. New Haven–London: Yale University Press.
- Schiebinger, L. 1989. *The Mind Has No Sex? Women in the Origins of Modern Science*. Cambridge: Harvard University Press.
- Schiebinger, L. 2000. Introduction. – *Feminism and the Body*. Oxford Readings on Feminism. Oxford: Oxford University Press.
- Scott, J. W. 1988. *Gender: A Useful Category of Analysis*. – *Gender and the Politics of History*. New York: Columbia University Press.
- Scott, J. W. (ed.) 1996. *Feminism & History*. Oxford: Oxford University Press.
- Scott, J. W., Keates, D. 2004. *Going Public and the Shifting Boundaries of the Private Sphere*. Urbana: University of Illinois Press.
- Sedgwick, E. K. 1990. *Epistemology of the Closet*. Berkeley: University of California Press.
- Smith-Rosenberg, C. 1985. *Disorderly Conduct: Visions of Gender in American History*. Oxford: Oxford University Press.
- Spelman, E. 1988. *Inessential Woman. Problems of Exclusion in Feminist Thought*. Boston: Harvard University Press.
- Spivak, G. C. 1996 [1983]. *French Feminism in an International Frame*. – *The Spivak Reader*. Ed. D. Landry, G. Maclean. New York: Routledge.
- Zerilli, L. M. G. 2005. *Feminism and the Abyss of Freedom*. Chicago: University of Chicago Press.
- Thornham, S. 2000. *Feminist Theory and Cultural Studies: Stories of Unsettled Relations*. Oxford: Oxford University Press.
- Tuana, N. 1993. *The Less Noble Sex. Scientific, Religious, and Philosophical Conceptions of Women's Nature*. Bloomington: Indiana University Press.
- Weeks, J. 1985. *Sexuality and its Discontents. Meanings, Myths, Modern Sexualities*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Wingfield, N. M., Bucur, M. 2006. *Gender and War in 20th Century Europe*. Bloomington: Indiana University Press.

Gender

Keywords: gender studies, women's studies, gender theory; masculinity studies; feminist theory; gender history

This article undertakes to outline briefly the history of gender studies as an interdisciplinary cluster of fields over the last 30 years, focusing on academic research in European and North America, sketched into global contexts. Three orienting problematics that have undergirded much of the enduring research are discussed, foregrounding examples from the fields of history and philosophy: First, theoretical approaches to differences have centred on concepts of sex and gender and the (synergic and contestatory) relations of multiple categories of difference. Second, a shift from a compensatory approach of filling in the blanks with „missing women” to „gender”, along with the discussion of „gender as a useful analytic category” began in the 1970s, and led to decisive formulations of the object of gender research as „the social relation between the sexes”, a perspective that continues to animate much current research activity, with continuously expanding

empirical directions worldwide. Thirdly, the hypothesis of „separate spheres” has led gradually to more complex and pervasive discussions of gendered negotiations between „public and private”. The article ends with a discussion of a fourth research direction, body and sexuality, and of the continuing pertinence and the status of radical epistemological critiques in philosophy of science that continue to challenge disciplinary configurations in the humanities and the rhetoric of research.

Tiina Kirss (b. 1957), PhD in comparative literature, professor of Estonian literature, University of Tartu, tiina.kirss@ut.ee